

Biskop Atle Sommerfeldt:

«Trossamfunnenes plass i det livssynsåpne samfunn, fokus: Den norske kirke»

Innledning til panelsamtale

KAs høstkonferanse

Hotell Bristol, Oslo, 27. september 2016

Full støtte til det livssynsåpne samfunn

Stålsettutvalgets begrep «det livssynsåpne samfunn» og de åtte prinsippene, utgjør et godt grunnlag for den videre samtalen om en aktiv tros- og livssynspolitik.

Hovedpremisset i utredningen er den nordiske konteksten og samfunnsmodellen. Denne kjennetegnes ved at fellesskapets ressurser forsterker samfunnssektorer som er sentrale i å utvikle et godt samfunn for alle menneskene som lever og virker innenfor statens territorium. Utredningen argumenterer godt for at organisert tros- og livssynsvirksomhet er en slik sektor. Dette betyr at den naturlige finansieringsformen er at alle borgere må bidra.

Dermed avgrenser utvalget seg både mot den franske og amerikansk modellen og mot den gamle sosialistiske ideen om at religion er en privatsak og bør være minst mulig virksom i samfunnet. Religionen som en privatsak var en posisjon Arbeiderpartiet inntok for å sikre sine medlemmers rett til religionsutøvelse i møte med Lenins krav om et ateistisk parti. Slik historien utviklet seg kunne Arbeiderpartiet forlate denne ideen og den ble endelig begravd på 1970-tallet.

Men i dagens debatt vekker denne individualistiske og inderlige forståelsen av religion gjenklang i enkelte kristne kretser og blant enkelte venstresosialister.

Hovedpremisset i Stålsettutvalget leder til de åtte bærende prinsipper for et livssynsåpent samfunn:

- Tros- og livssynsfrihet beskyttes for alle
- Den enkeltes tros- og livssynspraksis må ikke krenke andres rettigheter og frihet.
- Ikke-diskriminering: Staten må ikke utsette noen for usaklig eller uforholdsmessig forskjellsbehandling.
- Det legges aktivt rette for alle borgeres tros- og livssynspraksis.
- Likebehandling: Staten bør tilstrebe at enhver borger – i prinsipp og i rimelig praksis – får samme grad av støtte til tros- og livssynsutøvelse.
- Statens aktive tros- og livssynspolitik må i sin utforming vurderes opp mot sentrale fellesverdier: Demokrati, rettstat, menneskerettigheter, ikke-diskriminering, likestilling.
- Organisert tros- og livssynsutøvelse som mottar statlig støtte, må forventes å vise vilje til åpenhet og vise andres tros- og livssynsutøvelse samme grad av respekt som en selv forventer og nyter godt av.

- Alle bør akseptere å bli eksponert for andres tros- og livssynspraksis i det offentlige rom.

Likeverd og likebehandling betyr ikke likhet

Grunnloven fastsetter at Den norske kirke (Dnk) er Norges folkekirke. Det betyr at prinsippet om likebehandling ikke kan forstås som en formal likhetskategori der utgangspunktet er en gruppe bestående av like aktører som så skal behandles likt.

Det hevdes at en likhetsideologi skulle representere en mer prinsipiell holdning enn om at en tar konsekvensen av Grunnlovens formulering som jo reflekterer Dnks faktiske særstilling i Norge. Det hevdes også at denne likhetsideologien følger av religionsfrihetsprinsippet. Men slik er det ikke. Selv ikke en statskirkeordning bryter med menneskerettighetene (MR) ifølge den europeiske menneskerettighetsdomstolen, så sant individene har religionsfrihet og ingen tvinges til å være medlem og forbys å forlate statskirken (Stålsett, side 99). Å gi et trossamfunn som har folkekirkekarakter (uavhengig av konfesjonell og religiøs bestemmelse) en preferanse i lovverket og i statens religionspolitikk, er derfor uproblematisk i forhold til religionsfrihetsprinsippet.

Stålsettutvalget tolker da heller ikke prinsippet om likebehandling som krav om likhet, men som krav om ikke-diskriminering og at ingen skal utsettes for usaklig eller uforholdsmessig forskjellsbehandling.

«Det kan være saklig grunn for ikke å likebehandle i noen tilfeller. ...ivareta minoritetene, påas historisk bakgrunn. Det norske samfunnet er i dag preget av kristendommens sentrale stilling gjennom tusen år. Den har preget menneskers skikker og tanker, og gitt seg utslag i kalender basert på kristne høytider... disse forholdene vil i noen grad innebære forskjellsbehandling. Samtidig er det viktig at offentlige tjenester og ordninger for framtida i større grad tilpasses et samfunn med større livssynsmessig mangfold» (side 108).

Denne forståelsen gir rom for det som kan kalles tradisjonspreferanse og som i vår sammenheng må knyttes til den landsdekkende folkekirken, først katolsk og så luthersk, slik den fremstår i dag. Dette står ikke i motsetning til å gi minoritetene sin rettmessige plass. Men det blir grunnleggende feil, også ut fra et demokratisk perspektiv, at en så stor majoritet det her er snakk om, ikke må ha en viss preferanse også fra statens side. Jeg vil komme tilbake til Den norske kirkes faktiske posisjon som folkekirke, men vil fastholde at det ikke kan betraktes som «uforholdsmessig forskjellsbehandling» at Dnk har større rom i offentligheten og det offentliges institusjoner enn de andre, under forutsetning av at alles rettigheter ivaretas.

Tydeligst ser en dette ved katastrofer og ulykker der det av og til kan virke som om en ikke tar hensyn til at 90% av alle gravferder skjer ved en kirkelig seremoni. Det innebærer at de sørgende har samtale med prest/andre kirkelige ansatte, og at spørsmålet ikke er om kirken skal være involvert, men på hvilket tidspunkt og på hvilken måte. Der kirken er inne tidlig, er også tilbakemeldingene gode. At kirken dessuten har ansvar for alle gravferder har vist seg å sikre

respekt og kvalitet. De årlige møtene vi har med andre trossamfunn og livssynsamfunn avdekker, i alle fall i Borg bispedømme, ingen betydelige avviksmeldinger.

Likebehandling er først og fremst et instrumentelt begrep som Stålsettutvalget presiserer til «økonomisk støtte, praktisk tilrettelegging for aktiviteter, vilkår for statlig støtte»: «Staten er ikke forpliktet til å føre en aktivt støttende tros og livssynspolitikk. Men når staten velger å gi støtte, må staten ikke forskjellsbehandle de forskjellige tros- og livssynsamfunnene. Støtte til Dnk må innebære en **likeverdig** støtte til de andre tros- og livssynsamfunnene, både når det gjelder økonomisk støtte, praktisk tilrettelegging for religiøse og livssynsmessige aktiviteter og hvilke vilkår som knyttes til støtten.» (Stålsett, side 105).

Likeverdig betyr ikke at alle skal behandles likt i alle forhold, eller at hver eneste minoritet skal ha samme tilgang til offentlige institusjoner som majoritetsreligionen, men at alle personer uavhengig av religion og livssyn skal ha mulighet til å bli betjent i kriser og gleder av eget tros- og livssynsamfunn.

Denne forståelsen av Den norske kirke i forhold til andre tros- og livssyn må også få betydning for det offentlige rom. Prinsipp 8 understreker at alle bør akseptere å bli eksponert for andres tros- og livssynspraksis i det offentlige rom.

Stålsettutvalget legger vekt på at «mange offentlige rom er i dag i sin fysiske utforming preget av den kristne kulturarven. Slik vil det naturlig nok fortsette å være» (side 112). Deretter argumenterer utvalget for at en må være imøtekommende i planlegging, slik at andre religiøse bygg gis plass og at folk skal kunne eksponere sin religiøse/livssynsmessige tilhørighet offentlig.

Etter min oppfatning har dette betydning for eksempel for arrangementer 1. og 17.mai knyttet til kirkebygget, og skolegudstjenester i kirken som en del av samfunnskunnskapen (med fritaksordninger). En annen side er at vi må klargjøre hva det er rimelig at en minoritet kan forvente at en majoritet skal avstå fra av hensyn til minoriteten, som f.eks. skolegudstjenester eller minnemarkeringer ved katastrofer. Når en - som Enger-utvalget - fastholder at Den norske kirke er en del av samfunnets kulturelle grunnmur, må dette også bety at hennes rom og virksomhet har en preferanse i lokalbefolkningen og nasjonens kulturelle og rituelle liv. Min forståelse av det åttende prinsippet er at dette må minoritetene akseptere innenfor rimelige grenser. Det er ikke i seg selv tilstrekkelig for å hevde seg diskriminert hvis det holdes en andakt en gang i uken i sykehjemmets dagligstue, eller at presten er en del av 17.mai-ritualet ved minnestøtter. Samtidig må majoriteten akseptere turbaner og hijaber i det offentlige rom, på arbeidsplasser og hos offentlige ansatte – og på bunader.

Den norske kirke er et folk, ikke en forening

En hovedgrunn til at debatten i etterkant av utvalget er blitt dominert av en forfeilet likhetsideologi, er utvalgets definisjon av religion og livssyn.

Utvalget skriver: «Det kan være hensiktsmessig å definere livssyn slik at religion inngår som en type livssyn. En vil da ha religiøse livssyn og sekulære livssyn. Et livssyn vil bestå av det et menneske mener om de største spørsmål i livet...Livssyn vil ellers ha oppfatninger om menneskets plass i tilværelsen og en holdning til sentrale etiske spørsmål» (side 85).

Dette reduserer religion og kirke til et meningsfellesskap og en foreningstenking som i sitt vesen er fjernt fra religionens selvforståelse, virkelighet og praksis. Dette rammer i særlig grad de religiøse organisasjonene som har en institusjonell karakter i det aktuelle samfunnet, slik folkekirkebegrepet innebærer. Det er derimot skreddersydd til en foreningsbetraktning av religion og livssyn.

En slik betraktning er knyttet til de protestantiske vekkellesbevegelsene og frikirkene som i stor grad bygger sin identitet rundt medlemmenes felles meninger om tro og holdninger. Det samsvar med modernitetens individualisme og har gjenklang i f.eks. Human-Etisk Forbund. Det er derfor ikke overraskende at Human-Etisk Forbund og de protestantiske frikirkene i flere år har arbeidet for å få gjennomslag for at staten må akseptere deres forståelse som sin forståelse. Det er selvfølgelig helt legitimt å arbeide for å få gjennomslag for dette. Men å hevde at denne tradisjonen og posisjonen er mer prinsipiell enn andre posisjoner og mer i tråd med religionsfrihetsprinsippene og menneskerettighetene, er kort og godt ikke riktig. Og det er på ingen måte slik at denne tradisjonen bør få dominere statens forståelse av religion og livssyn.

Etter min mening er det langt mer fruktbart ta utgangspunkt i en religions-sosiologisk definisjon av religion som f.eks. denne:

«Menneskets opplevelse av det hellige, slik den defineres og reguleres ved kultisk handling»(Otto Hauglin og Thomas Mathiesen i kapitlet om religion i standardverket «Det norske samfunn», 1969).

Denne definisjonen gir langt større rom for religionens samfunnsrolle og reflekterer bedre en økumenisk og fellesreligiøs forståelse av egen religion. Den låser ikke religionen inne i et individualistisk og kognitivt paradigme, men forankres i ulike former for praksis og opplevelse av tilhørighet. Kirkens selvforståelse er knyttet til menneskets innlemmelse i/eller fødsel inn i/ et folk som får samfunnsmessig uttrykk i rituell praksis og sosiale fellesskap utviklet i dette folket. Denne identiteten er i folkekirkene særlig synlig i de bygningene fellesskapet reiser for sine ritualer og fellesskapsaktiviteter, der befolkningens livsfølelse og livstolkning gjennom historien uttrykkes i arkitektur, kunst og brukskunst.

Medlemskap i dette folket er ikke en beslutning om tilslutning til et sett meninger og dogmer som i en forening eller såkalte trossamfunn, men reflekterer et ønske om å tilhøre den institusjonen der ritualer og liv utfolder seg. Dette uttrykkes synlig og teologisk ved at innlemmelse i folket skjer i dåpen. Den er ikke uttrykk for den døptes meninger, men at Gud innlemmer personen i sitt folk.

I jødedommen er dette også en kjent måte å tenke på, likeledes i islam («islams hus»), i hinduisme som er uløselig knyttet til indisk identitet, og i de ulike variantene av buddhisme.

Den norske kirke er Norges folkekirke

Når grunnloven bestemmer Dnk som Norges folkekirke må hennes karakter av å være folkekirke kunne spores i befolkningen og samfunnet etter kriterier etablert for en folkekirke. En gjennomgang av Dnks faktiske og empiriske posisjon i Norge viser at Dnk oppfyller alle kriterier på en folkekirke:

1. En folkekirke må være organisert geografisk slik at hvert sted i landet den tilhører faller inn i den kirkelige inndelingen.
Dnks grunnstruktur er soknet og omfatter hele landet.
2. En folkekirke må være tilstede og tilgjengelig i alle lokalsamfunn der folket som tilhører kirken lever og bor.
Dnk er tilstede i alle lokalsamfunn med en fysisk infrastruktur og kirkelig betjening som er tilgjengelig for befolkningen i alle lokalsamfunn, medlemmer og andre.
3. Folkekirken må være en nasjonal institusjon og være en del av den allmenne kulturen slik den har utfoldet seg historisk.
Den norske kirkes historiske posisjon i folket og nasjonens kultur og liv er ubestridelig og fortsatt gyldig, jfr. Enger-utvalget som beskrev Den norske kirke som en «del av samfunnets kulturelle grunnmur» (Kulturutredningen 2014, NOU 2013:4 side 312).
4. Folkekirkens rituelle rolle må være sentral hos en betydelig del av befolkningen og knytte folkereligøsiteten til seg som dennes viktigste rituelle ramme.
Den norske kirke er den viktigste ramme for det store flertallet av befolkningens rituelle praksis ved livets store vendepunkter.
 - dåp (ca 36.000/62%. HEF 2200 navnefester i 2014),
 - konfirmasjon (ca 40.000/63% - 80% av de som konfirmerer seg- 17% borgerlig)),
 - vigsel (ca 9000/38%) og
 - begravelse (ca 37.000/90%).*Kirkerommene spiller en helt sentral rolle som åpne sørgesteder ved kriser og tragedier i lokalsamfunnet og nasjonen.*
5. En folkekirke må være betydelig større enn andre tros- og livssynssamfunn og ha en betydelig andel av befolkningen som medlemmer og/eller tilhørige.
Den norske kirkes kvantitative oppslutning er fortsatt høy, ca 73 % av befolkningen i 2014. Antallet medlemmer er stabilt, i overkant av 3,9 millioner.
6. Folkekirken må stille alle medlemmene likt og gi alle medlemmer rett til å være med å forme den.
Den norske kirke har dåpen som eneste medlemskriterium. Nesten 500.000 mennesker deltok ved fjorårets valg.

Empirien som understøtter disse overordnede prinsippene har i min erfaring disse snart fem årene som biskop blitt bekreftet i møtene med lokalsamfunnene. Gjennom visitasene, som ser rimelig omfattende på lokalkirken i lokalsamfunnet, har jeg fått bekreftet fra politisk og administrativ ledelse i alle kommunene i Borg at Den norske kirke betraktes som et viktig ”lim” og integrerende element i lokalsamfunn i sterkt endring. Den norske kirke gir mennesker nettverk, møteplasser og støtte i krevende livssituasjoner og er med på å mobilisere befolkningen for viktige anliggender knyttet til miljø, folkehelse, inkludering, verdidannelse og omsorg for hverandre. Og i alle lokalsamfunnene er kirkebyggende helt sentrale identitetsmarkører som knytter dagens samfunn til tidligere generasjoner og gir befolkningen rom for refleksjon, opplevelser og nåde.

Situasjonen i Oslo representerer en særlig utfordring fordi bare 75% av befolkningen er medlem i et trossamfunn og rundt 50% er medlem i Den norske kirke. Men kriterier for folkekirken er langt bredere enn antall medlemmer, og det vil være en feilslutning dersom en regner med at de 25% uten medlemskap er religionsløse. Mye tyder på at mange av dem har tilhørighet til en religion.

Oslo gir også mange eksempler på at Den norske kirke med sine møteplasser og sin infrastruktur er en av de viktigste aktørene i Oslos lokalsamfunn for inkludering og dialog på tvers, nettopp ved å være den aktøren som forvalter majoritetens rituelle praksis og opplevelse av det hellige.

Med posisjonen som folkekirke følger det et samfunnsoppdrag som staten og samfunnet forventer at folkekirken utøver. Dette handler om tilstedeværelse, likebehandling, beredskap i krisesituasjoner, respekt for alle mennesker og dialogisk integreringsfunksjon i lokalsamfunn og nasjon. Men det handler også om å forvalte hellige steder, hellige rom og kulturarven på en slik måte at den gir alle innbyggere - ikke bare eliten og den kulturelle overklassen - mulighet til å finne sine røtter og gi rom for nye vekster og planer i vårt felles, norske jordsmonn.

En sterk folkekirke er en styrke for det livssynsåpne samfunnet

I følge Stålsettutvalget er staten tjent med å finansiere religion og livssyn som en del av samfunnets felles gode i utviklingen av et godt samfunn. Å videreutvikle Den norske kirke som Norges folkekirke er en viktig pilar i utviklingen av et godt samfunn, slik det har vært i 1000 år. En sterk folkekirke som respekterer og gir rom for andre er først og fremst vesentlig for samfunnets skyld.

Ulike politiske massebevegelser helt fra den franske revolusjon har forsøkt å isolere religionen fra samfunnet. Forrige århundres industrielle utryddelse av mennesker som var annerledes ble motivert i vitenskap, enten det var biologi, samfunnsvitenskap eller psykiatri eller i bevegelsenes store, ideologiske prosjekter der opponenter måtte vike. Dette er ikke minst en del av vår europeiske tradisjon der tidligere tiders autoritære, religiøse tradisjoner erstattes med autoritære og totalitære ikke-religiøse begrunnelser. Sommerens burkinidebatt fremstår som et stjerneeksempel.

I møte med slike autoritære tendenser representerer en sterk folkekirke et helt vesentlig element i arbeidet med å utvikle et velfungerende og inkluderende livssynsåpent samfunn der religiøse aktører spiller en rettmessig og synlig rolle.